

ilahiyat akademi

Sayı: 19, 2024, 79-102.

Issue: 19, 2024, 79-102.

Endülüs Arap Şiirinde Özlem

Longing in Andalusian Arabic Poetry

Harun Özel

Dr. Öğr. Üyesi, Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Asst. Prof., Sütçü İmam University, Faculty of Theology Department of Arabic Language and Rhetoric,
Kahramanmaraş/Türkiye

harunozel46@hotmail.com | ORCID: [0000-0003-2775-5078](https://orcid.org/0000-0003-2775-5078) | RORID: [03gn5cg19](https://ror.org/03gn5cg19)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

27 Mart 2024 27 March 2024

Kabul Tarihi Date Accepted

21 Haziran 2024 21 June 2024

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2024 30 June 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with Turnitin
İntihal tespit edilmemiştir. software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Harun Özel). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Harun Özel).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Özel, Harun. "Endülüs Arap Şiirinde Özlem". *İlahiyat Akademi* 19 (Haziran 2024), 79-102.

DOI: [10.52886/ilak.1460033](https://doi.org/10.52886/ilak.1460033)

Özel, Harun. "Longing in Andalusian Arabic Poetry". *Theological Academia* 19 (June 2024), 79-102. DOI: [10.52886/ilak.1460033](https://doi.org/10.52886/ilak.1460033)

Atıf/ Cite as

Öz

Özlem, Arap şiir geleneğindeki en eski temalardan biridir. Câhiliye dönemi şairlerinden İmruülkays (ö. 540 [?]), geleneksel kasidenin nesib adı verilen giriş bölümünde göç edip giden sevgilinin terk ettiği yerde durup kalıntılar üzerinden eski güzel günlere ve sevgiliye özlemini dile getirmiş ve bu yöntemle kendisinden sonra gelen pek çok şairin özlem şiirlerine ilham kaynağı olmuştur. Sonraki asırlarda özlem teması, şairlerin ilgisini çekmeye devam etmiş, özellikle İslâm ordusuyla birlikte fethe katılan şairler, savaş halinde oldukları için memleket, eş, dost ve çocuklarına kavuşamama korkusunu en derinden hissetmişler ve şiirleri aracılığıyla özlemlerini dile getirmişlerdir. Şüphesiz özlem şiirlerinin en fazla artış gösterdiği yerlerin başında Endülüs gelmektedir. Endülüs'te özlem şiirlerinin ilk örnekleri Endülüs Emevîleri döneminde (756-1031) ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özlemle alakalı ilk şiir nazmeden kişi Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu Abdurrahman ed-Dâhil'dir (ö. 172/788). Başlangıçta Doğu'ya özlem şeklinde ortaya çıkan bu temalar, zamanla Endülüs topraklarının vatan olarak benimsenmesiyle kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. Söz konusu dönemde, Endülüslülerin ticaret, ilim tahsili veya hac ibadeti gibi nedenlerle Doğu'ya uzun süreli seyahatler yapmaları, Endülüs'e özgü özlem şiirlerinin ortaya çıkmasında en önemli etken olmuştur. Endülüs özlem şiirlerinin dönüm noktası 5./11. asra denk gelen Mülûkü't-tavâif dönemidir (1031-1090). Bu dönemde Endülüs'ün yirmiden fazla küçük devletçiğe bölünmesi, bu devletçiklerin düşmanla mücadele yerine birbirleriyle mücadeleye girişmeleri, bazı şehirlerin Hıristiyan krallıkların eline geçmesine ve Endülüslülerin bir şehirden başka bir şehre göç etmelerine yol açmıştır. Muvahhidler döneminin (1130-1269) sonlarından itibaren ise güneyde sınırlı bir alan dışında toprakların çoğunun kaybedilmesi Endülüslülerin bir kısmının Mağrib ve Doğu'ya göç etmelerine, ailelerinden ve sevdiklerinden ayrılmalarına yol açmıştır. Bahsedilen tüm bu faktörler, Mülûkü't-tavâif döneminin başlarından itibaren şairlerin yoğun bir şekilde özlem temasıyla ilgili şiirlere yönelmesini sağlamıştır. Muvahhidler döneminin sonlarından itibaren artarak devam eden bu yoğun ilgi neticesinde özlem şiirleri hem konu bakımından çeşitlenmiş hem de nicelik ve nitelik bakımından büyük bir gelişme göstererek Endülüslülerin, Doğulu şairleri geçtikleri üç dört temadan biri haline gelmiştir. Onların şiirlerinde yankılanan hasret, özlem ve ayrılık duyguları, Endülüs'ün tarihî mirasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu şairlerin eserleri, sadece dönemlerinin acılarını değil, aynı zamanda insanın doğasında var olan vatan sevgisi ve özlem duygularını da yansıtmaktadır. Bu çalışmada Endülüs özlem şiirlerinin gelişim süreci hakkında kısa bilgi verildikten sonra Endülüslü şairlerin gerçek hayatlarına dair acı, ızdırıp ve özlem gibi pek çok gerçek duyguyu barındırdığı düşünülen şiirlerinden örnekler sunularak bu örneklerin dönemin siyasî, sosyal ve kültürel çerçevesi içerisinde anlamlandırılması amaçlanmıştır. Şiir örnekleri; Vatan özlemi, aile özlemi, arkadaş özlemi, sevgiliye özlem ve gurbetten şikâyet olmak üzere toplam beş başlık altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Endülüs, Endülüs Şiiri, Özlem, Gurbet.

Abstract

Longing is one of the oldest themes in the Arabic poetic tradition. Imru' al-Qays (d. 540 [?]), one of the poets of the Jāhiliyya period, expressed his longing for the good old days and his beloved through the ruins of the place left by the departed lover in the prologue of the traditional ode called *nesīb*, and this method inspired the longing poems of many poets who came after him. In the subsequent centuries, the theme of longing continued to captivate poets, especially those who joined expeditions alongside the Islamic army. These poets, engaged in warfare, deeply felt the fear of not being able to reunite with their homeland, spouses, friends, and children and expressed their yearnings through their poetry. Undoubtedly, Andalusia was one of the places where poems of longing increased the most. The first examples of longing poems in Andalusia emerged during the Andalusian Umayyad period (756-1031). The first person to write a poem about longing in this period was 'Abd al-Raḥmān al-Dākhil (d. 172/788), the founder of the Umayyad State of Andalusia. These themes, which initially emerged as a longing for the East, gradually acquired a distinctive identity with the adoption of Andalusian lands as a homeland. During this period, the Andalusians' long-term travels to the East for reasons such as trade, pursuit of knowledge, or pilgrimage have been the most significant factors in the emergence of longing poetry unique to Andalusia. The turning point of the Andalusian longing poems is the period of Mulūk al-ṭawā'if, which coincides with the 5th/11th century (1031-1090). From the end of the al-Muwaḥḥid period (1130-1269), the loss of most of the lands, except for a limited area in the south, led some Andalusians to migrate to Maghrib and the East, separating them from their families and loved ones. All these factors led poets from the beginning of the era of the Mulūk al-ṭawā'if to turn intensively to poems on the theme of longing. As a result of this intense interest, which continued to increase from the end of the al-Muwaḥḥid period onwards, poems of longing diversified in terms of subject matter and developed greatly in terms of quantity and quality, becoming one of the three or four themes in which Andalusians surpassed Eastern poets. The feelings of longing, yearning, and separation echoing in their poetry have an important place in Andalusia's historical heritage. The works of these poets reflect not only the suffering of their times, but also the inherent human feelings of homesickness and longing. In this study, after giving a brief information about the development process of Andalusian longing poems, examples of Andalusian poets' poems that are thought to contain many real emotions such as pain, suffering and longing about their real lives are presented. It is aimed to make sense of these examples within the political, social and cultural framework of the period. The poetry samples are analyzed under five headings: homesickness, family longing, longing for friends, longing for lover and complaint of expatriation.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Andalusia, Andalusian Poetry, Longing, Exile.

Giriş

Özlem şiirleri, Câhiliye döneminden beri Arap şairlerin ilgi gösterdikleri konulardan biri olup karakteristik özelliği gerçek ve hüzünlü duyguları yansımasıdır. Câhiliye döneminde özlem şiirleri, müstakil olarak ele alınmayıp geleneksel kasidenin nesîb adı verilen giriş bölümünü oluşturmaktaydı. Şair, nesîb bölümünde göç edip giden sevgilinin terk ettiği yerde durur, kalıntılara bakarak tabiat unsurları üzerinden eski hatıralarını ve maceralarını yâdeder, gözyaşı döker, eski güzel günlere ve sevgiliye olan özlemini anlatır.¹ Arap şiirinde bu geleneğin öncüsü, Muallaka sahibi şairlerden İmrüülkays (ö. 540 [?]) olup bu yöntemle kendisinden sonra gelen pek çok şaire ilham kaynağı olmuştur.²

Sadru'l-İslâm (622-661), Emevî (661-750) ve diğer dönemlerde de özlem teması, şairlerin ilgisini çekmeye devam etmiş, pek çok şair bu konuda şiirler kaleme almıştır. Özlem teması, özellikle İslâmiyet'in ilk dönemlerinde artan fetihlerin bir sonucu olarak İslâm ordusuyla birlikte fethedilen şairlerin dillerinden düşürmedikleri temalardan biri olmuştur. Vatanlarından uzakta olan bu şairler savaş halinde oldukları için memleket, eş, dost ve çocuklarına kavuşamama korkusunu en derinden hissetmişler ve şiirleri aracılığıyla özlemlerini dile getirmişlerdir.³ Arap dünyasında özlem şiirlerinin en fazla rağbet gördüğü yer Endülüs'tür. Endülüslü şairler, gurbet acısını derinden hisseden, çile dolu ruhlarının içinden gelen gerçek ve ince duygularla dokudukları özlem şiirleriyle bu temaya benzersiz bir boyut kazandırmışlardır.⁴

Endülüs özlem şiirleriyle ilgili yurt dışında Seyfu'l-İslâm Buflâka'nın *el-Ğurbetu ve'l-Hanîn fi'n-Naşı's-Şi'ri'l-Endelusî beyne's-Sâbit ve'l-Muteğayyir*, Mehâ Rûhî İbrahim el-Halîlî'nin *el-Hânîn ve'l-Ğurbe fi's-Şi'ri'l-Endelusî "Aşru Siyâdeti Ğirnata"*, Muhammed Huveydâ er-Rîh'in *Şûretu'l-Hanîn fi Şi'ri İbn Zeydün Dirâsetun Fenniyye*, Luhaydân Nâsır Hamûd el-Luhaydân'ın *el-Hânîn ve'l-Ğurbe fi's-Şi'ri'l-Endelusî*, isimli çalışmaları tespit edilmiştir.

Ülkemizde ise *Endülüs Şiirinde Hz. Peygamber Methiyeleri* adlı makalede "Hz. Peygamber'e ve Kutsal Mekânlara Duyulan Özlem"⁵ başlığının yanı sıra Ramazan Meşe tarafından hazırlanan *Endülüs Şiirinde Doğu'ya Özlem* isimli tek bir makale çalışması tespit edilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere bu makalede Endülüs Emevîleri döneminde ortaya çıkan Doğu'ya özlem şiirleri ele alınmıştır.

¹ Örnek için bk. 'Abbâs b. Mirdâs es-Selemî, *Divân*, thk. Yahyâ el-Cebbûrî (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1991), 45.

² Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi I Cahiliye Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2009), 142-143.

³ Mehâ Rûhî İbrâhim el-Halîlî, *el-Hânîn ve'l-ğurbe fi's-Şi'ri'l-Endelusî "aşru siyâdeti Ğirnata"* (Nablus: Câmî'atu'n-Necâhî'l-Vaţaniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 19.

⁴ Fevzi İsa, *eş-Şi'ru'l-Endelusî fi aşri'l-Muwaħhidîn* (İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 2007), 156; Muhammed Rıdvân ed-Dâye, *Fi'l-edebî'l-Endelusî* (Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-Fikr - Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 2000), 131.

⁵ Harun Özel, "Endülüs Şiirinde Peygamber Methiyeleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 627-629.

Elinizdeki makaleyi bahsi geçen bu çalışmalardan ayıran özellik, sadece Endülüs'e özgü özlem şiirlerini ele alması ve dönemin siyasî, sosyal ve kültürel bağlamı içinde değerlendirmeye çalışmasıdır. Çalışmada, öncelikle Endülüs'teki özlem şiirlerinin gelişim süreci ve bu şiirlerin söylenmesine sebep olan faktörler hakkında genel bir bilgilendirme sunulacak. Daha sonra, özlem temasını işleyen ünlü Endülüslü şairlerin şiirlerinden örnekler ele alınacaktır. Endülüs özlem temasının farklı yönleri tespit edilen şiir ve beyitler üzerinden çeşitli başlıklar altında tahlil metoduyla incelenecektir. Bu analizler, özlem temasının derinliklerini ve çeşitliliğini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

1. Endülüs Şiirinde Özlem Teması

Endülüs 711 yılında Târik b. Ziyâd (ö. 720) komutasındaki İslâm ordusu tarafından fethedilmiştir. Fetih ordusunda yer alan Araplar fetihten sonra Endülüs'e yerleşmişlerdir. Endülüs siyasî tarihi açısından Valiler dönemi (711-755) olarak adlandırılan⁶ bu süreçte mevcut toprakları daha da genişletmeye yönelik bir politika izlendiği için dönemin şairleri şiirle ilgilenmeye pek fırsat bulamamışlardır. Nihayet 756 senesinde iktidarı ele geçiren Abdurrahman ed-Dâhil'in Endülüs Emevî devletini kurup arzulan istikrar ortamını sağlaması, Endülüs Arap edebiyatının tarihini değiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Arap edebiyatçıları ve şairler kendilerine sunulan olanaklarla Arap yarımadasından farklı bir coğrafyada Arap şiirinin ilk örneklerini verme fırsatı bulmuşlar; medih, tasvir, gazel, hamaset ve diğer temalarla ilgili şiirler yazmışlardır. Bu dönemde ele alınan türlerden biri de özlem teması olup Arap şairler, Endülüs'ün büyüleyici doğasına rağmen Doğu'ya olan bağlılıklarından bir anda kopamamışlar, zaman zaman Doğu'ya özlemlerini dile getirdikleri beyitler kaleme almışlardır.

Endülüs'te özlem temasını ilk dile getiren kişi, Abbâsîlerin saldırısından kurtularak Endülüs'te kendi devletini kurmayı başaran Abdurrahman ed-Dâhil'dir.⁷ Endülüs Emevî devletinin kurucusu olan Abdurrahman ed-Dâhil, Endülüs'te her türlü imkâna sahip olmasına rağmen bir gün Doğu'ya gitmek üzere yola çıkan bir kervan gördüğünde memleketi Şam'ı ve orada bulunan akrabalarını hatırlamış ve onlara özlemini dile getirdiği şu beyitlerle Endülüs'te özlem temasının ilk nüvelerini atmıştır:⁸

⁶ Harun Özel, *Endülüs Şiirinde Zühâ* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 27-32.

⁷ Muhammed 'Âdil Muhammed eş-Şuceyrî, "eş-Şevk ve'l-ĥanîn tecelliyen li't-tabîri'n-nefsî fî şi'ri resâi'l-müdüni'l-Endulusiyye", *Mecelletu'l-Fârâbî li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 2/2 (2023), 172.

⁸ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkârî, *Nefĥu't-ţîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1997), III, 38; Ramazan Meşe, "Endülüs Şiirinde Doğu'ya Özlem", *Artuklu Akademi* 9/1 (Haziran 2022), 27; Faruk Çiftçi, *Endülüs Arap Edebiyatı -Hilafet Dönemi-* (Konya: Dâru'l-Mirkât, 2022), 63; Luhaydân Nâsır

أَفْرِ مِنْ بَعْضِي السَّلَامَ لِبَعْضِي   أَيُّهَا الزَّكَاكِبُ الْمُؤَيَّمُ أَرْضِي
 وَوُدِّي وَمَالِكِيهِ بِأَرْضِ   إِنَّ جَسْمِي كَمَا عَلِمْتَ بِأَرْضِ
 وَطَلَوِي الْبَيْتِ عَنْ جُفُونِي عَمَضِي   فُلْدِرَ الْبَيْتِ نَيْنَا فَاغْتَرْنَا
 فَعَسَى بِاجْتِمَاعِهِ سَوْفَ يَفْضِي   قَدْ قَضَى اللَّهُ بِالْفِرَاقِ عَلَيْنَا

*Ey memleketime doğru yönelen yolcu!
 Benden selam ilet dostlarıma (sevgi dolu).*

*Gördüğün gibi bedenim Endülüs'te,
 Kalbim ve sahipleri Halep'te.*

*Aramızda ayrılık takdir edildi birbirimizden ayrıldık,
 (Onlara özlemimden) gözlerimdeki uykuyu bitirdi ayrılık.*

*Allah hükmetti ayrılığımıza birbirimizden,
 Belki de kavuşmamıza hükmedecektir yeniden.*

Endülüslü şairler, anavatana olan uzaklık ve gurbetten dolayı Hilafet döneminin (929-1031) sonlarına kadar zaman zaman Doğu ile ilgili özlemlerini anlatan şiirler yazmaya devam etmişlerdir. Doğu'ya olan özlem, başlangıçta belirgin bir duygu olarak ortaya çıksa da zaman içinde Endülüs topraklarının bir vatan olarak benimsenmesiyle kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. Bu dönemde Endülüslü Müslümanların ticaret, ilim tahsili veya hac ibadeti gibi nedenlerle Doğu'ya uzun süreli seyahatler yapmaları, Endülüs'e özgü özlem şiirlerinin ortaya çıkmasında en önemli etken olmuştur.

Mülûkü't-tavâif dönemiyle birlikte ise Endülüs'ün yirmiden fazla küçük devletçiğe bölünmesi, bu devletçiklerin düşmanla mücadele yerine birbirleriyle mücadeleye girişmeleri ve şehirlerin Hıristiyan krallıkların eline geçmeye başlaması gibi ardı arkası kesilmeyen siyasî olaylar, Endülüslü Müslümanların bir şehirden başka bir şehre göç etmelerine, ailelerinden ve sevdiklerinden ayrılmalarına yol açmıştır.⁹ Yerlerinden edilen Endülüslülerden bir kısmı Mağrib'e bir kısmı da Doğu'ya gitmiştir. Endülüs'te meydana gelen bu siyasî olaylar ve yaşanan hayal kırıklıkları, Endülüs'ün içinde yer değiştirenlerin ayrıldığı o şehirle ilgili, Endülüs'ü tamamen terk edenlerin ise Endülüs ve Endülüs'te bıraktığı, dost, akraba ve güzel anılarla ilgili özlem, hasret ve ıstırap yüklü şiirler yazmalarına sebep olmuştur.¹⁰

Hamûd el-Luhaydân, "el-Ĥânîn ve'l-ğurbe fi'ş-şiri'l-Endelusi", *Mecelletu Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyyeti'l li'l-Benât bi-Demenhûr* 4/4 (2019), 467.

⁹ Özel, *Endülüs Şiirinde Zühâ*, 131-132.

¹⁰ Halîlî, *el-Ĥânîn ve'l-ğurbe*, 19-20; Ümeriye Râkîb - Eslâ Hayre, *Teymetu'l-ğurbe ve'l-ĥanîn fi'ş-şiri'l-Endelusi İbn Ĥâtîme unnużecen* (Cezayir: Mevlâye eṭ-Ṭâhir Üniversitesi, Lisans Tezi, 2018), 61.

Muvahhidler döneminin sonlarında, siyasi liderler arasındaki taht kavgaları ve Hıristiyan krallıklarının birleşerek Endülüs'e karşı savaş açmaları, Endülüs topraklarının çoğunun kaybedilmesine Endülüs'teki Arap varlığının güneyde Gırnata ve çevresindeki birkaç şehirle sınırlı kalmasına yol açmıştır. Endülüs İslâm devletinin parçalanmasıyla Endülüslüler, acı dolu bir sürgün hayatına mahkûm edilmişlerdir. Birçoğunun evleri yıkılmış, yaşadıkları yerleri ve yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Ailelerini ve sevdiklerini geride bırakarak ülkeler ve şehirler arasında savrulmuşlardır. Kimi Mağrib'e göç etmiş, kimi de Doğu'ya göç etmiştir. Benî Ahmer dönemi (1232-1492) olarak bilinen bu dönemde, Endülüs'ün güneyinde sıkışıp kalan şairlerle gurbet yurduna düşen şairler, Arap edebiyatı tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde özlem şiirlerine yoğunlaşmışlar, gerçek duygularla dokudukları özlem şiirleriyle bu temaya farklı bir boyut kazandırmışlardır. İbn Hâtîme (ö. 1369), İbn Zümrek (ö. 798/1395 [?]), Lisânüddîn İbnü'l-Hafîb (ö. 776/1374-75) ve İbn Sa'îd el-Mağribî el-'Ansî (ö. 685/1286) bu dönemin önemli özlem şairleridir.¹¹ Sonuç olarak, Endülüslü şairler ilk dönem özlem şiirlerinde Doğulu şairlerin izinden gitmiş olsalar da zamanla bu temayı genişleterek hem nitelik hem nicelik hem de daha güçlü duygularla ifade etme bakımından Doğulu şairleri geçmişlerdir.¹²

Endülüs'te söylenen özlem şiirleri şu başlıklar altında ele alınabilir:

1.1. Vatan Özlemi

Vatan özlemi, nedeni ne olursa olsun doğduğu topraklardan ayrılmak zorunda kalan insanlarda sıklıkla görülen bir duygudur.¹³ Mülûkû't-tavâif döneminde İbn Zeydûn (ö. 463/1071), İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Hafâce (ö. 533/1139) gibi dönemin önde gelen şairleri, iç bölünmeler ve siyasî huzursuzluklar nedeniyle yaşadıkları çaresizliği, ayrılığı ve özlemi dile getiren şiirler kaleme almışlardır. Bu şairlerden biri olan İbn Hafâce, doğal manzarası, gölleri ve nehirleriyle göz alıcı bir güzelliğe sahip olan Şukar (Jucar) kasabasında yaşamaktaydı. Söz konusu dönemde memleketinin Hıristiyan krallıklar tarafından işgal edilmesi nedeniyle şu an Fas sınırları içinde yer alan el-'Udve (El Adoua) şehrine göç etmek zorunda kalmıştı. Burada bir süre gurbet hayatı yaşayan şair, yemyeşil bahçelere, engin ovalara ve berrak nehirlerle sahip olan memleketi Şukar'da geçirdiği güzel günlerin özlemini çekmiştir. Hıristiyan krallıklar şehrin

¹¹ Fevzi İsa, *eş-Şiru'l-Endelusi*, 156; Râkîb - Hayre, *Teymetu'l-ğurbe*, 62.

¹² 'Abdul'azîz 'Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus* (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1976), 273; Seyfu'l-İslâm Buflâka, "el-Çurbetu ve'l-Hanîn fi'n-Naşsi's-şiri'l-Endeleusî beyne's-Şâbit ve'l-Muteğayyir", *Mecelletu Buhûsi Câmiati'l-Cezâyir* 2/9 (Haziran 2016), 68.

¹³ Yakup Göçemen, "Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin Şiirinde Özlem", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2020), 182.

güzelliklerini yok ettiklerinde ise bu yerlerin yasını tutmuştur. Tabiat tasvirleriyle ünlü olan şair, Endülüs'e duyduğu derin sevgi, özlem ve bağlılığı, doğanın güzellikleriyle harmanlayarak etkileyici bir şekilde dile getirmiştir. Zira onun için vatan, saba rüzgârı her estiğinde kokusunu aradığı ve özlemini duyduğu bir cennettir:¹⁴

إِنَّ لِلْجَنَّةِ بِالْأَنْدَلُسِ   مُجْتَلَى حُسْنِ وَرِيَاءِ نَفْسِ
فَسَنَا صُوبَتْهَا مِنْ شَنِبِ   وَدُجَى لَيْلَتِهَا مِنْ لَعْسِ
وَإِذَا مَا هَبَّتِ الرِّيحُ صَبَاً   صَحْتُ: وَاشْفُوقِي إِلَى الْأَنْدَلُسِ!

*Gerçekten cennetin güzelliğinin ortaya çıktığı yer,
Ve hoş kokular Endülüs'tedir.*

*Onun sabahının aydınlığı, dışlerinin beyazlığından,
Gecenin karanlığı dudakların içindeki siyahlıktandır.*

*Saba rüzgârı (her) estiğinde ben haykırdım:
'Vah, benim Endülüs'e özlemim!'*

Endülüs özlemine verilebilecek en güzel örneklerden biri de Benî Ahmer dönemi (1238-1492) şairlerinden Ebu'l-Hasan Ali b. Sa'îd el-'Ansî'nin (ö. 1286) kasidesidir. Şair el-'Ansî, ilim tahsili için memleketi Endülüs'ü bırakıp Kahire'ye gitmeye karar vermiştir. Ancak umduğunu bulamadığı Kahire'de, yabancılik ve yalnızlık hissine kapılmış, bu durum gönlündeki memleket özleminin alevlenmesine yol açmıştır. O da Endülüs'te geçirdiği mutlu günleri ve keyif aldığı mekanları hatırlayarak, bir nevi memleket özlemini gidermeye çalışmıştır. Memleketi Hıms'daki nehirlerin şırlıtısı, gür ormanlarındaki kuşların sesleri ve eğlenceli zamanlar, şairin unutamadığı hatıralar arasındadır. el-'Ansî, Endülüs'ü sorarak başladığı bu kasidesinde vatan özlemini etkileyici beyitlerle dile getirmiştir:¹⁵

هَذِهِ مَضْرُوقَاتُ الْمَعْرَبِ؟   مُذُنَّأَى عَيِّي دُمُوعِي تَسْكُبُ
فَارَقْتَهُ النَّفْسُ جَهْلًا، إِمَّا   يُعْرِفُ الشَّيْءَ إِذَا مَا يَذْهَبُ
أَيَّنَ جَمْرًا؟ أَيَّنَ أَيَّامِي بِهَا؟   بَعْدَهَا لَمْ أَلْقَ شَيْئًا يُعْجِبُ
كَمْ تَقْضَى لِي بِهَا مِنْ لَدَّةٍ   حَيْثُ لِلنَّهْرِ حَرِيرٌ مُطْرِبُ
وَحَمَامُ الْأَيْكِ تَشْدُو حَوْلَنَا   وَالْمَتَّانِي فِي ذَرَاهَا تَصْحَبُ

¹⁴ İbn Hafâce el-Endelusi, *Divân*, thk. 'Umer Fârûk et -Tabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1994), 6; Dâye, *Fi'l-edebi'l-Endelusî*, 135; Muhammet Emin Uzunyaylalı, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43.

¹⁵ Makkarî, *Nefhu't-ţib*, 2/281-283; 'Atfık, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, 274; Dâye, *Fi'l-edebi'l-Endelusî*, 136-137.

أَيُّ عَيْشٍ قَدْ قَطَعْتَاهُ بِمَا   دَكْرُهُ مِنْ كَلِّ نُعْمَى أَطْيَبُ؟
 كَمْ بِهِ مِنْ زُورِقٍ قَدْ حَلَّاهُ   قَمَرٌ سَاقٍ وَعُودٌ يُضْرَبُ!
 لَدَّةُ النَّاطِرِ وَالسَّمْعِ عَلَى   شَمِّ زَهْرٍ وَكُؤُوسٍ تُشْرَبُ
 مَلْعَبٌ لِلَّهِ مُمْدُ فَارَقْتُهُ   مَا تَنَانِي نَحْوَهُ لَوْ مَلْعَبُ

Burası Mısır, Mağrib nereye (gizlendi)?

O, benden uzaklaştığından beri gözyaşlarım hiç dinmedi.

Onu cahilliğimden terk ettim,

Kıymetini elden gidince bildim.

Hıms nerede? Nerede oradaki (güzel) günlerim?

O günlerin ardından hoşuma giden bir şey görmedim.

Orada ne kadar da keyifli günler geçirdim,

Nehrin şarkı söyleyen şırlıtısıyla (kendimden geçerdim).

Gür ormanın güvercinleri etrafımızda şakırdı,

Ud en yüksek sesiyle yankılanırdı.

Orada geçirdiğimiz herhangi bir yaşantının zikri,

(Buradaki) tüm nimetlerden daha güzel(di).

Ay yüzlü sâkiyelerin olduğu nice sandallar gelirdi,

(Onun içinde dinleyenlere) ud ziyafeti verilirdi.

Göz ve kulağım zeoki,

Çiçek kokusu ve içilen içki kadehleri...

(Öyle bir) eğlence yeriydi ki oradan ayrıldığımdan beri,

(Hiçbir) eğlence yeri beni kendine cezbetmedi.

Endülüs'ün büyüleyici doğası, özlem ve gurbet temasını işleyen şairler için daima duyguları tetikleyen ve şiirlerine ilham veren en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Özlem temasını işleyen şairler, doğanın kollarında yaşadıkları anıları ve keyifli zamanları asla unutmamışlar, hayal güçleri memleketlerindeki güzelliklerden hiç ayrılmamıştır. Bu gerçeklik, Endülüs özlem ve gurbet şiirlerinde net bir şekilde görülmektedir.¹⁶

Endülüs özlem şiirlerinde dikkat çeken bir başka husus ise şairlerin gençliklerine göndermede bulunmalarındır. Bu göndermeler, şairin kişisel deneyimlerini ve duygularını Endülüs'ün sembolik anlamlarıyla birleştirerek şiirin içsel zenginliğini arttırmakta ve okuyucuya daha güçlü bir duygu aktarımı sunmaktadır. Bu nedenle, özlem temalı şiirlerde gençlik dönemine yapılan

¹⁶ Fevzi İsa, eş-Şiru'l-Endelusi, 157.

göndermeler sıkça karşılaşılan bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Somut bir örnek vermek gerekirse Benî Ahmer dönemi şairlerinden Ebü'l-Bekâ' er-Rundî'nin (ö. 1285) Endülü's'e özlemine dile getirdiği kasidesinde hem tabiat unsurlarından yararlandığı hem de gençliğine gönderme yaptığı gözlemlenmektedir:¹⁷

فلا وطنٌ لديهِ ولا حبيبٌ	غريبٌ كُلُّما يَلْقَى غريباً
وليسَ غريباً أن يثكبي غريبٌ	تذكرُ أصله فبكي اشتياقاً
جرى فجرى له الدَّمْعُ السَّكُوبُ	ومِمَّا هاجَ أشواقِي حديثٌ
ألم ترَ كيفَ تُنشقُ الفُلوبُ؟	ذكرتُ بهِ الثَّبابَ فشقَّ قلبي
فَمَا زَمَنُ الصَّيْبِ إِلا عَجيبٌ	على زَمَنِ الصَّيْبِ فليَبْكُ مثلي
وقدُ الشَّيْءُ يُعْرِفُ إِذ يغيِبُ	جهلتُ شيبِيَّتِي حتَّى تَوَلَّتُ
بالأدَا لا يضيغُ بها أديبٌ	ألا ذكرَ الإلهُ بكلِّ خيرٍ
وريحُ هوائِها مسكٌ رطيبٌ	بلادٌ ماؤها عذِبٌ زُلُّ
يَكاذُ مِنَ الحَنِينِ لَهُ يَدُوبُ	بها قلبي الَّذِي قلبي المُعَى

*Bir garip başka bir gariple karşılaştıkça
Onun ne vatanı olur ne de dostu.*

*(O garip ki) aslını hatırladı ve özlemle ağladı,
Tuhaf bir şey değil, gurbette olanın ağlaması.*

*İşittiğim bir söz özlemlerimi depreştirdi,
Ardından bir sel gibi gözyaşlarım dökülüverdi.*

*O söz bana gençliğimi hatırlattı, ardından kalbimi yarıdı,
Görmedin mi kalplerin nasıl yarıldığını?*

*Gençliğine ağlasın benim gibi biri,
(Çünkü) gençlik mükemmel bir şey(di).*

*Geçip gidene kadar bilemedim gençliğin kıymetini,
Ancak elden gidince bilinir bir şeyin değeri.*

*Bilin ki Allah'ın her hayrı andığı bir ülkeyi,
(Hiç) bir edebiyatçı zayi etmedi.*

*(O ülkenin) suları berrak ve içimi lezzetli,
Havası yumuşak ve kokusu miskti.*

*Benim endişeli kalbim Endülü's'tedir,
Oraya olan özlemimden erimek üzeredir.*

¹⁷ Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnağa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424), 3/283-284.

Endülüslü Arap şairler, vatan özlemiyle ilgili şiirlerinde sadece anavatanlarına duydukları özlemi dile getirmekle kalmamışlar, aynı zamanda gurbetteki acılarını ve çaresiz durumlarını da memleket özlemiyle sentezleyerek yeni bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. İbn Zümrek Fas'ta sürgün olduğu dönemde ele aldığı aşağıdaki kasidesinde anavatanı Gırnata'ya ve ailesine duyduğu özlemi gurbet hayatında çektiği acılarıyla sentezlemiştir:¹⁸

أَكَابِدُ التَّسْوِقَ وَالْحَيْنِ وَالْيَوْمُ فِي الطُّولِ كَالْيَمِينِ مَنْ وَحَشْتَةَ الصَّبْحِ وَالْبَيْتِ شَوْقًا إِلَى الْإِلْفِ وَالْحَمِيمِ وَقَدْ وَهَى عَقْدُهُ النَّظْمِ أَسْكَنْتُمْ جَنَّةَ الْخُلُودِ	أَعْنَدُكُمْ أَتَيْتَنِي بِفَاسِ أَدُّكُمْ أَهْلِي بِهَا وَنَاسِي اللَّهُ حَسْبِي فَكَمِ أَقَابِي مُطَارِحًا سَاجِعَ الْحَمَامِ وَالدَّمْعُ قَدْ لَسَّ فِي أَنْسِجَامِ يَا سَاكِنِي جَنَّةَ الْعَرِيفِ
---	---

Haberiniz var mı?

Fas'ta ben özlem ve hasret acısı çekiyorum.

Endülüs'teki ailemi ve halkımı anıyorum.

Bir gün(ü) yıllar gibi (uzun yaşıyorum).

Dostlarımdan ve çocuklarımdan uzakta,

Ne kadar acı çeksem de Allah yeter bana.

Sevgili ve dostun hasretinden,

Secili öten güvercinle dertleşirken,

Gözyaşları(m) ahenk konusunda ısrar etti,

(Ardından) dizilmiş inci gibi dökülüyordu.

Ey Cennetü'l-arîf sarayının sakinleri,

Sonsuzluk cennetine yerleştirildiğiniz (için kutlarım sizi).

Endülüslü şairlerin vatanlarına olan bağlılığı ve özlemi, edebi eserlerine derin bir şekilde yansımıştır. Bu şairler, anavatanlarına olan sevgi ve bağlılıklarını ifade ederek, gerçek duygularla dolu şiirler kaleme almışlardır. Endülüs'ten uzakta olmalarına rağmen, edebi eserleriyle vatanlarına olan aşkı ve özlemi sonsuza kadar yaşatmışlardır. Onların şiirlerinde yankılanan hasret, özlem ve ayrılık duyguları, Endülüs'ün tarihî mirasında önemli bir yer tutmaktadır.

¹⁸ Makkarî, *Nefhu 't-ţîb*, 7/245-246; Halilî, *el-Hânîn ve'l-ğurbe*, 75.

1.2. Aile Özlemi

Endülüslü şairlerin özlem şiirlerinde, vatan özleminden sonra en yoğun işledikleri tema aile özlemidir. Bu durum, insanın doğası gereği sosyal bir varlık olmasıyla ilişkilidir. Aile ve dostlar, insanın kimliğini belirleyen, karakterinin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan ve hayatın tüm anlarını birlikte paylaştığı yapı ve kişilerdir. Bu sebeple Endülüslü şairlerin özlem şiirlerinde aile özlemi sıkça işlenmekte ve derin duygularla ifade edilmektedir. Aile özlemiyle ilgili en etkili şiirlerden biri Mülûkû't-tavâif dönemi şairlerinden İbn Zeydûn'un şiiridir. Şair, vatan özlemini yansıtan şiirlerinde olduğu gibi ailesine duyduğu özlemi de sancılı gurbet ve sürgün günlerinde ailesinden uzakta geçirdiği bir bayram gününde dile getirmiştir. Bu beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla yalnızlık içinde sürgün yıllarını geçiren şair, ailesinden ve dostlarından gelecek haberlerin umuduyla yaşamaktadır. Hayatında onların varlığını hissederek kazandığı güçle, zorlukların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Ayrıca bu şiir; aile, vatan, dostluk gibi değerlerin insan için ne kadar önemli olduğunu ve bu değerlerden uzak kaldığında nasıl bir boşluk hissedebileceğini göstermektedir:¹⁹

هَلْ تَذْكُرُونَ غَرِيباً عَادَهُ شَجْنُ	مِنْ ذِكْرِكُمْ وَحَقّاً أَجْفَانَهُ الْوَسْنُ؟
يُخْفِي لَوَاعِجَهُ وَالشَّوْقُ يُفْضَحُهُ	فَقَدْ تَسَاوَى لَدَيْهِ السِّرُّ وَالْعَلْنُ
يَا وَيْلَتَاهُ، أَيِّمَسَى فِي جَوَانِحِهِ	فِؤَادُهُ وَهُوَ بِالْأَطْلَالِ مُرْهَنُ؟
إِنْ كَانَ عَادَكُمْ عَيْدٌ فَرَبَّ فِئِي	بِالشَّوْقِ قَدْ عَادَهُ مِنْ ذِكْرِكُمْ حَزْنُ
وَأَفْرَدْتَهُ اللَّيَالِي مِنْ أَجْبَتِهِ	فَبَاتَ يُنْشِدُهَا مِمَّا جَنَى الزَّمَنُ
يَمُّ التَّعَلُّلِ؟ لَا أَهْلٌ وَلَا وَطَنُ	وَلَا نَدِيمٌ، وَلَا كَأْسٌ، وَلَا سَكَنُ

*Hatırlıyor musunuz gurbette olan şu garibi ki,
Sizi anmaktan uykusuzluk acısı çekti.*

*Özlemine gizlemek için çaba gösterdi,
Ama özlemi onun gizli açık her şeyini ifşa etti.*

*Vay onun başına gelene! Kaburgalarının içinde sabit kalabilir mi?
Hatıralara takılmışken kalbi.*

*Bayram neşe ve mutluluk getirse de size,
Özlemi ona sadece hüzüün getirdi.*

*Geceler onu sevdiği kişilerden ayırdı,
O da geceleri onlara şiirler söyleyerek geçirdi.*

*Hoşnut olacağı aile, vatan,
Dost, kadeh ve konut yok(sa) neyle sabredebilir insan.*

¹⁹ Râkib - Hayre, *Teymetu'l-ğurbe*, 65.

İbn Zeydûn'un hayatı, Vellâde bintü'l-Müstekfî'ye olan aşkı, Ebu'l-Hazm b. Cehver döneminde hapsedilmesi, hapisten kaçması ve hükümdarlara yakın olması arasında gidip gelmiştir. Bu inişli çıkışlı hayat, onun şiir tecrübesi üzerinde derin bir etki oluşturmuştur. Özellikle hapisten firar etmesi nedeniyle gençliğinin ve anılarının tüm detaylarına sahne olan Kurtuba'dan uzaklaşması, ailesi, dostları ve sevgilisi Vellâde bintü'l-Müstekfî'den ayrı düşmesi onun doğa ve tezahürleriyle harmanlanmış samimi duygularını ifade eden şiirler yazmasına neden olmuştur.²⁰

İbn Zeydûn'un yine aile özlemiyle ilgili olarak vedalaşma sırasında hıçkırarak ağlayan annesini teselli etmeye çalıştığı ve sabırlı olmaya davet ettiği kasidesinden bir bölüm şöyledir:²¹

أَمْ تُرِكَ الْأَيَّامُ نَجْمًا هَوَى قَبْلِي؟	أَمْ تُرِكَ الْأَيَّامُ نَجْمًا هَوَى قَبْلِي؟
طَوْتُ بِالْأَسَى كَشْحًا عَلَى مَضَى الْكُلِّ	طَوْتُ بِالْأَسَى كَشْحًا عَلَى مَضَى الْكُلِّ
إِلَى الْمَيِّمِ، فِي النَّابُوتِ، فَاعْتَبِرِي وَأَسْلِي	إِلَى الْمَيِّمِ، فِي النَّابُوتِ، فَاعْتَبِرِي وَأَسْلِي

Ey gözleri solgun anne! Neden üzülürsün?

Benden önce zaman sana düşen bir yıldız göstermedi mi?

Ağlamayı azalt, ilk kadın sen değilsin,

Üzgün ve isteksizce (çocuğundan) ayrılan.

Musa'nın annesinin oğlunu suya atmasında bir ibret vardır:

Öyleyse düşün ve teselli bul ondan.

Şair, bu şiirinde Musa'nın annesinin çocuğunu suya bırakmasını örnek göstererek, annesine ibret alması ve sabırlı olması gerektiğini belirtmektedir. Musa'nın annesi, oğlunu suya bırakarak onu korumaya çalışmış ve bu eylem sonucunda Musa, büyük bir peygamber olarak yetişmişti. İbn Zeydûn'da annesine, onun da sabır göstererek zorlukların üstesinden geleceğine ve sonunda her şeyin iyi olacağına inanması gerektiğini söylemektedir. Bu şiirde, aile bağlarına, sabra ve inanca vurgu yapılırken, annenin güçlendirilmesi ve teselli edilmesi ön plana çıkmaktadır.

Mülûkû't-tavâif döneminin bir başka şairi Ebûbekir Muhammed b. Zühr el-İşbîlî de (ö. 470/1078) Marakeş'teyken İşbiliye'de bıraktığı küçük oğluna olan yoğun özlemine dile getirdiği dizelerde onun kılıkuyuğu bağırtlak kuşunun yavrusunun

²⁰ Muhammed Huveydâ er-Rîh, "Şûretu'l-hanîn fi şi'ri İbn Zeydûn dirâsetun fenniyye", *Girga Arap Dili Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi* 5/21 (2017), 4455.

²¹ İbn Zeydûn, *Divân*, thk. Yusuf Ferhât (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994), 240.

civcivi gibi küçük olduğunu belirtilerek, korunmaya muhtaç olmasından dolayı ayrılığın getirdiği duygusal yükü ve endişeyi vurgulamıştır:²²

وَلِي وَاحِدٌ مِثْلُ فَخِ الْقَطَاةِ	صَغِيرٌ تَخْلَفُ قَلْبِي لَدَيْهِ
وَأُفِرْتُ عَنْهُ فِيمَا وَحْشَتِي	لِذَاكَ الشَّحِيصِ وَذَاكَ الْوَجِيهِ
تَشْتِ وَفَنِي وَتَشْتِ وَفَنِي	فَيَبْكِي عَلَيَّ وَأَبْكِي عَلَيْهِ
وَقَدْ تَعَبَ الشَّقِيُّ مَا بَيْنَنَا	فَمِنْهُ إِلَيَّ وَمِنْهُ إِلَيْهِ

*Kilkuyruğu Bağırtlak kuşunun civcivi gibi küçük bir yavrum var,
Geride bıraktığım kalbim onun yanında atar.*

*Ondan ayrıldı(ğım için) ne kadar da yazık!
Şu garibe ve o küçük yavrucağıza.*

*O beni özler ben de onu özlerim,
O bana ağlar ben de ona ağlarım.*

*Ondan bana, benden ona,
İkimizin arasında yorgun düştü sıla.*

Benî Ahmer döneminin ünlü şairlerinden Lisânüddin İbnu'l-Hafîb ise devlet içinde vezirliğe kadar yükselmeyi başarmış fakat kendisini çekemeyen bazı kimselerin sultanla arasını açmasından dolayı canını kurtarmak için Endülüs'ü terk etmek zorunda kalmıştı. Gurbet yurdu Mağrib'de zorlu koşullar altında yaşayan şair, içine düştüğü sıkıntılarla boğuşurken bir anda Gırnata'da bıraktığı küçük oğlu Abdullah'ı hatırlamış ve onun özlemiyle yeniden zorlukların üstesinden gelmeye çalışmıştır:²³

نَبَا الْجُنُبِ مِنِّي عَنْ وَثِيرٍ مَهَادِهِ	وَحَالَفَ مِنِّي الْجُفْنَ طُؤُلَ سُهَادِهِ
وَمِمَّا شَجَانِي، وَالشُّجُونُ كَثِيرَةٌ	وَلَا غَرَوُ أَنْ تَشْتَمِي أَمْرُؤُ بِيَعَادِهِ
تَذَكَّرْتُهُ فَزَحَّ الْقَطَاةُ فَأَسْرَعَتْ	دُمُوعِي تَهْمِي وَبَلَّهَا لِأَنْفِرَادِهِ
سَبِيَّ الْأَبِّ الْأَحْيَى، وَأَيُّ وَسِيلَةٍ	تَخْضُصُكَ مِنْ قَلْبِي بِمَخْضِ وَدَادِهِ
أَعْنَدَكَ عَبْدَ اللَّهِ عَلِمَ بِأَنْتَنِي	رَمَى الصَّبْرُ مِنِّي لِلْأَسَى بِقِيَادِهِ

*Rahat yatağımdan uzakta gözlerimi uyku tutmadı,
Uzun süreli uykusuzluklar gözlerimin peşini bırakmadı.*

*Beni üzen pek çok sebep var(dı),
Uzakta olan kişinin mutsuz olması doğal(dı).*

²² 'Atîk, *el-Edebu'l-Arabi fi'l-Endelus*, 277; Buflâka, "el-Gurbetu ve'l-hanîn", 70; Makkarî, *Nefhu't-ṭib*, 2/248-249; Fevzi İsa, *eş-Şiru'l-Endelusî*, 161.

²³ Lisânüddin İbnu'l-Hafîb, *Divānu Lisânuddîn İbni'l-Hafîb*, thk. Muhammed Miftah (b.y.: Dâru's-Sekâfe, 1989), 1/280-281.

*Onun bağırtlak kuşunun cıvıvı gibi olduğunu hatırladım,
Yalnız oluşuna üzüntümden gözyaşlarımı tutamadım.*

*Ey şefkatli baba(mın) adaşı,
Hangi amaç kalbimde senin sevgine yer ayırdı.*

*Ey Abdullah biliyor musun?
Sabır beni kedere tutsak etti.*

1.3. Arkadaş Özlemi

Arkadaş özlemi, bir kişinin arkadaşlarıyla birlikte olma, onlarla zaman geçirme, paylaşma ve dayanışma arzusunu içerir. Arkadaş özlemi genellikle kişinin yalnızlık, eksiklik veya boşluk hissetmesiyle ilişkilendirilir. Bu duygu, uzaklık, göç, geçim, savaş ya da ilim tahsili nedeniyle dostlarından ayrılmak zorunda kalan kişilerde sıkça görülmektedir. Ayrılıkların en fazla yaşandığı yer olan Endülüs'te arkadaş özlemi, memleketlerini ve dostlarını unutmayan şairlerin kalplerinde derin bir etki bırakmıştır. Bu şairlerden biri olan İbnü'z-Zekkâk (ö. 529/1134), Endülüs'te bıraktığı arkadaşlarına duyduğu özlemi dile getirdiği şiirinde, dostlarının şarkılarını özlediğini ifade etmiş olsa da şarkıları sadece bir sembol olarak kullanarak asıl özleminin dostlarının kalpleri ve iç dünyaları olduğunu vurgulamıştır:²⁴

وَقَفْتُ عَلَى الرُّبُوعِ وَوَلِي حَيْنٍ
لَسَّا كَيْهِنَّ لَمَسَ إِلَى الرُّبُوعِ
وَلَوْ أَنِّي حَيْنْتُ إِلَى مَعَانِي
أَجَبَّ أَيْ حَيْنْتُ إِلَى الضُّلُوعِ

*Özlemle meskenlerin üzerinde durdum,
(Ancak) meskenlere değil, sakinlerindedir benim özlemim.*

*Dostlarımın şarkılarına olsa da özlemim,
(Aslında) ben (onların) gönüllerini özledim.*

Endülüs'te arkadaş özlemini konu edinen şairlerden biri de Şâtibe doğumlu Ebu'l-Velîd b. el-Cennân el-Ensârî'dir. İbnü'l-Cennân el-Ensârî (öl. 650/1252), memleketinin Hıristiyan krallıkların kontrolüne geçmesinden sonra Doğu'ya doğru yönelerek Mısır, Şam ve Halep gibi yerlerde bir süre ikamet etmiştir. Doğu'da ikameti sırasında memleketi Endülüs'e ve orada bıraktığı arkadaşlarına vefasızlık ettiği yönünde haberlerin çıkması üzerine arkadaş özlemini dile getirdiği bir kaside yazmıştır. Kasidesinde, ülkesinden ve sevdiklerinden ayrılmış olsa da onları kalbinde taşıdığını, vatanına ve dostlarına sadık kaldığını ve hiçbir zaman onları

²⁴ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/16; İbnü'z-Zekkâk el-Belensî, *Dîvân*, thk. Afife Mahmud Dirânî (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.), 198.

sevmekten vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca iftiracıların ve hasetçilerin sözlerinin kendisini etkilemediğine vurgu yapmıştır:²⁵

وَأَنْتُمْ بَيْنَ ضُلُوعِي نُزُولُ	أَحْبَابُنَا وَدَعَاؤُنَا نَاظِرِي
يُقُولُ فِي دِينِ الْهَوَى بِالْحُلُولُ	حَلَلْتُمْ قَلْبِي وَهَمَّوْ أَلْدِي
بِأَنْبِي عَنِ حُبِّكُمْ لَا أُحْوَلُ	أَنَا أَلْدِي حَدَثَ عَيِّي الْهَوَى
وَلَيْثُلِ الْوَأَشِي لَكُمْ مَا يَقُولُ	فَلْيَزِدِ الْعَاذِلُ فِي عَذَابِهِ

*Dostlarım, kaburgalarımın arasına yerleşmişken,
Gözlerime veda ettiniz.*

*Kalbim özlem yolunda eridiğini söylerken,
Siz de benim kalbimi erittiniz.*

*Ben, özlemin hakkımda konuştuğu kişiyim:
'Size olan sevgimden hiç vazgeçmeyeceğim'*

*(Öyleyse) kımayan kınamasını artırsın,
Dedikoducular size istediğini söylesin.*

İbnu'l-Cennân, benzer bir şekilde başka bir kasidesinde arkadaşlarından ve dostlarından uzakta olsa da memleketi Şâtibe'ye ve Endülüs'te bıraktığı dostlarına bağlılığını hiçbir zaman yitirmeyeceğini ifade etmiştir. Yaşamı boyunca sevgi ve özleminin değişmeyeceğini vurgulayarak, bu bağların zaman ve mesafeyle zayıflamayacağını dile getirmiştir:²⁶

لَا تَنْظُرُوا إِلَيَّ أَسْأَلُوا فَمَا مَذْهَبِي عَنْ حُبِّكُمْ يَنْتَقِلُ

*Sanmayın ki size olan özlemim bitecek,
Benim size sevgim hiç değişmeyecek.*

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere genel olarak, Endülüs'teki özlem şiirleri zarafet, akıcılık, duyguların içtenliği, anlamların sadeliği ve üsluplarının harika oluşuyla nitelendirilebilir.

1.4. Sevgiliye Özlem

Sevgiliye özlem şiirleri, ayrılık veya uzaklık gibi nedenlerle sevgiliden ayrı kalan kişinin duygularını ifade etmek için yazdığı şiirlerdir. Bu şiirlerde genellikle sevgilinin özlemi, onun yokluğunun yarattığı acı ve hüznün, birlikte geçirilen güzel anıların özlemlerle hatırlanması gibi temalar işlenir. Bu tür şiirlerde sıklıkla romantik

²⁵ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/122.

²⁶ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/121.

ve duygusal imgeler kullanılır, sevgilinin varlığı ve yokluğu arasındaki kontrast vurgulanır. Bu türe verilebilecek örneklerden biri Ebûbekir ez-Zübeydî'nin (ö. 379/988) cariyesine özlemini dile getirmek için yazdığı şiidir. Kurtuba'da Halifenin yanında sahip olduğu konuma rağmen memleketi İşbiliye'yi ve orada bıraktığı cariyesini özleyen şair, Halife el-Hakem el-Mustansir'den (ö. 366/976) izin alıp cariyesinin yanına dönmek istemiştir. Ancak Halifenin dönmesine izin vermemesi üzerine cariyesine duyduğu özlemi dile getirmek için şu beyitleri kaleme almıştır:²⁷

لَا بُدَّ لِلْبَيْنِ مِنْ مَسَاعٍ	وَيُحْسِنُ يَا سُؤْلَمَ لَا تُرَاعِي
كَصَبْرِ مَيِّتٍ عَلَى التَّرَاعِ	لَا تَحْسِبِي صَبْرًا إِلَّا
أَشَدَّ مِنْ وَقْفَةِ الْوَدَاعِ	مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ عَذَابٍ
إِلَّا الْمُنَاحَاتِ فِي النَّوَاعِي	مَا بَيْنَهُمَا وَالْجَمَامِ فَرْقٌ

Nedir bu yaşananlar, Selma umursamazsın!

Bir araya gelmemiz için uğraşmalısın.

Benim sabrettiğimi sanma sakın,

Özleminden ölmüş birinin sabrı kadardır sabrım.

Allah'ın yarattığı hiçbir acı olmadı,

Veda anındaki duruştan daha sancılı.

Bir fark yok veda duruşu ile ölüm arasında,

Cenazelerdeki yaslar dışında.

Sevgiliye özlemi etkili bir şekilde dile getiren şairlerden biri de İbn Zeydûn'dur. Kurtuba'da Cehverîler (1031-1070) döneminde vezirliğe kadar yükselen İbn Zeydûn, daha sonra İbn Cehver'le arasının açılmasından dolayı hapse atılmıştı. Hapisten kaçıp kılık değiştirerek Kurtuba civarındaki ez-Zehrâ şehrine geri dönen şairi, mekânın güzelliği ve esintisinin yumuşaklığı büyülemişti. Eski günlerin anıları, keyif dolu eğlenceli günler ve sevgilisi Vellâde bintu'l-Mustekfî ile paylaştığı hatıralar zihninde canlanmış ve şu beyitleri kaleme almasına vesile olmuştur:²⁸

وَالْأَفْئُ طَلَّقُوا وَمَرَأَى الْأَرْضِ قَدْ رَاقَا	إِنِّي ذَكَرْتُكَ بِالزُّهْرَاءِ، مُشْتَاتَا
كَأَنَّ رَقِي لِي، فَأَعْتَلَّ إِشْتَمَاتَا	وَلِلنَّسِيمِ اغْتِيلَالٌ، فِي أَصَاتَا

²⁷ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1900), 4/373; Şuceyrî, "eş-Şevk ve'l-ĥanîn", 173.

²⁸ Ahmed Balâfrîj - Abdulcelîl Halife, *el-Edebu'l-Endelusî* (Tatvan-Mağrib: Matba'atu'l-Vahdeti'l-Mağribiyye, 1941), 1/162; İbn Zeydûn, *Divân*, 194; Rih, "Şûretu'l-ĥanîn", 4470; Mehmet Ali Kılâz Araz, "İbn Zeydûn'un Şiirlerinde Vellâde İmajı", *Turkish Studies* 14/2 (2019), 204.

وَالرَّوْضُ عَنْ مَائِهِ الْفَضِّي، مُبْتَسِمٌ   كَمَا شَقَّقْتُ، عَنِ اللَّبَاتِ أَطْوَأَا

*ez-Zehrâ'da özlemle yanıp tutuşurken seni hatırladım,
Ufuk apaçıktı, yeryüzü hoş bir görüntüye bürünmüştü.*

*Günbatımına doğru çıkan meltem dertli dertli esiyordu.
Sanki o da bana acımış ve endişesinden yatağa düşmüştü.*

*Elbiseni açtığımda boynundaki incilerin beyazlığı gibi,
Suları bembeyaz akmakta olan bahçeler gülümsüyordu.*

Şair, sevgilisine olan hasretini ve sevgisini vurgulayarak şiirine başlamıştır. Berrak gökyüzü ve yeryüzündeki büyüleyici güzellik, duygularını harekete geçirmiş, sevgilisine olan özlemini daha da derinleştirmiştir. ez-Zehrâ'da yaşadığı yalnızlığında kendisini teselli edecek bir dost arayan şair, nihayet aradığı dostları doğada bulmuş; meltemi kendisini teselli eden yumuşak kalpli bir insan, bahçenin durumunu gülen bir insan şeklinde ete kemiğe büründürmüştür.²⁹

Endülüs'te, özlem temasıyla ilgili şiirler yazan kadın şairlerin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Bu kadın şairler, şiirleriyle Endülüs Arap edebiyatının gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu kadın şairlerden biri olan Vellâde bintü'l-Müstekfî, kendisine olan aşkıdan dolayı bazen hapse atılan bazen de hapisten kaçarak sürgün hayatı yaşayan İbn Zeydûn'a duyduğu özlemi şu beyitlerle dile getirmiştir:³⁰

أَلَا هَلْ لَنَا مِنْ بَعْدِ هَذَا التَّفَرُّقِ   سَبِيلٌ فَيَشْكُو كُلُّ صَبٍّ بِمَا لَقِيَ
وَقَدْ كُنْتُ أَوْقَاتَ التَّرَاوُرِ فِي النَّيْتَا   أَيْبْتُ عَلَى جَمْرٍ مِنَ الشَّقْوِ مُخْرِقِ
فَكَيْفَ وَقَدْ أُمْسَيْتُ فِي حَالِ قِطْعَةٍ   لَقَدْ عَجَّلَ الْمَمْدُورُ مَا كُنْتُ أَتَّقِي
تَمُرُ اللَّيَالِي لَا أَرَى الْبَيْنَ يَنْقُضِي   وَلَا الصَّبْرُ مِنْ رِقِّ الشَّقْوِ مُعْتَقِي

*Acaba bu ayrılıktan sonra bizim için bir çare var mı (ki),
Her aşık başına gelenlerden şikayetçi.*

*Kışın ziyaret ettiğimizde birbirimizi,
Yakıcı özlem ateşinden uykusuz geçirirdim geceyi.*

*Nasıl akşam ederdim ayrılık acısıyla,
Kader korktuğum şeyi getirmişti başıma.*

*Ayrılık bitmiyor geceler aksa da
Sabrın da niyeti yok özlem esaretinden beni azada.*

²⁹ Rîh, "Şûretu'l-ĥanîn", 4470-4471.

³⁰ Menekşe Aydın, *Endülüs Arap Edebiyatında Kadın Şairler: Vellâde Bint Müstekfî-Billâh Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 60-61; Ömer İshakoğlu, "Endülüs Arap Edebiyatının Gelişmesinde Kadın Şairlerin Rolü", *Nüsha* 47 (2017), 161-162.

1.5. Gurbetten Şikâyet

Endülüs Arap şiirinde özlemle bağlantılı olarak veya özlemin bir alt konusu olarak işlenen konulardan biri de gurbetten şikâyetidir. Bu tür şiirlerde şairlerin öncelikle içine düştükleri kendi durumlarını anlatarak gurbetten yakındıkları görülmektedir. Örneğin; Benî Ahmer dönemi şairlerinden olan İbn Sa'îd el-Mağribî el-'Ansî, pek çok Endülüslünün bir gelenek haline getirdiği üzere ilim tahsili için Mısır'a gitmeye karar vermiştir. Fakat Mısır'a ulaştığı ilk günden itibaren bir türlü umduğunu bulamayan şair, yalnızlık içinde geçirdiği her gün gurbetin ağırlığını daha derinden hissetmeye başlamıştır. Endülüs'ü düşündükçe içindeki özlem daha da artmış ve bir müddet sonra bu özlem, yüreğinde tutuşan hasret ateşine dönüşmüştür. Yalnızlığın ve gurbetin ağırlığı altında kalan şair, gurbet ve özlemle karışık duygularını şiir kalıplarına dökerek bir nebze olsun rahatlamak için aşağıdaki beyitleri kaleme almıştır:³¹

أَصْبَحْتُ أَعْرَضُ الْوُجُوهَ وَلَا أَرَى	مِنْ بَيْنِهَا وَجْهًا لِمَنْ أُدْرِيهِ
عَوْدِي عَلَى بَدْنِي ضَالًّا بَيْنَهُمْ	حَتَّى كَأَنِّي مِنْ بَقَايَا النَّيِّهِ
وَيَحُ الْغَرِيبِ تَوَحُّشَتْ أَلْحَاظُهُ	فِي عَالَمٍ لَيْسُوا لَهُ بِشَيْبِهِ
إِنْ عَادَ لِي وَطَنِي اعْتَرَفْتُ بِحَقِّهِ	إِنَّ التَّعَرُّبَ ضَاعَ عُمْرِي فِيهِ

*Önüme çıkan yüzleri durdurmaya başladım,
(Yine de) içlerinden tanıdık bir yüz bulamadım.*

*Sanki çölde kaybolan İsrailoğullarımdanım,
(Zira) hep başladığım aynı yere ulaştım.*

*Kendisine benzemeyenlerin âleminde,
Yazık gözleri yalnızlıktan sıkılan garibe.*

*Ülkeme dönersem hakkını itiraf edeceğim,
Gurbette ömrümün boşa gitti(ğini söyleyeceğim).*

Görüldüğü üzere şairin tanıdık bir yüz aradığını fakat bulamadığını ifade etmesi içine düştüğü yabancılık ve yalnızlık duygularının yanı sıra karşılaştığı hayal kırıklığı ve içsel boşluğu ifade etmektedir. Kur'an'da, hikâye edilen "Çölde kaybolan İsrailoğulları"³² metaforundan yararlanması ve devamında "Hep başladığım aynı yere ulaştım" dizesi, şairin gurbet ve yalnızlık arasında tekrarlayan bir döngü içinde olduğunu herhangi bir değişim veya ilerleme kat edemediğini göstermektedir. "Ülkeme dönersem hakkını itiraf edeceğim" dizesi ise şairin Endülüs'e geri dönme arzusunu ifade ederken, "Ona gurbette ömrümün boşa gittiğini

³¹ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/262; Buflâka, "el-Gurbetu ve'l-ħanîn", 69; Rih, "Şûretu'l-ħanîn", 4454.

³² el-Mâide 5/26.

söyleyeceğim” ifadesi ise, uzun süreden beri bir arayış içinde geçen zamanının anlamsızlığını ve kaybettiği fırsatları ifade etmektedir.

Endülüs'ten Doğu'ya seyahat eden şairlerden biri de Baskenhâde ismiyle meşhur olan Ebûbekir Muhammed b. el-Kâsım el-Kâtib'dir. Aslen Vâdilhicâre (Guadalajara) şehrinde olan şair, yaşamını Kurtuba'da sürdürmekteyken meydana gelen siyasî karışıklıkların ardından Doğu'ya gitmeye karar vermiştir. Irak, Şam ve Halep gibi yerlerde bir süre dolaştıktan sonra tekrar Endülüs'e dönmüş ve Danye (Dénia) şehrine yerleşmiştir. Baskenhâde, Halep'teyken Endülüs'e olan özlemini ve gurbetteki durumunu şu beyitlerle izah etmiştir:³³

أَمَلٌ فِي الْعَرْبِ مَوْصُولُ النَّعَبِ	أَبْنُ أَقْصَى الْعَرْبِ مِنْ أَرْضِ حَلَبِ؟
مَنْ جَفَاهُ صَبْرُهُ لَمَّا اغْتَرَبَ	حَنَّ مِنْ شَوْقِي إِلَى أوطَانِهِ
بَيْنَ شَوْقِي وَعَنْاءٍ وَنَصَبِ	جَالٌ فِي الْأَرْضِ لِسَجَاةٍ حَائِرًا
مُسْتَعِينًا بَيْنَ عَجْمٍ وَعَرْبِ	كُلُّ مَنْ يَلْفَاهُ لَا يَعْرِفُهُ

*Endülüs, Halep'in neresindedir,
Batı'ya dönme umudu(m) sürekli (çaba içinde)dir.*

*Gurbete çıktığında sabrı tükenen kişi,
Vatanı Endülüs'ü çok özledi.*

*Hasret, cefa ve yorgunluk içinde,
Karanlıklarda yolunu kaybederek dünyayı gezdi.*

*Yardım isteyerek Arap ve acemlere çağırdı,
(Ama) karşılaştığı hiç kimseyi tanıyamadı.*

Bu şiir, Endülüs'ü özlemle anlatan bir kişinin duygularını ve yaşadığı zorlukları dile getirmektedir. Şairin Endülüs'ten uzakta gurbette olması, derin bir özlem ve acının kaynağı olmuştur. Sabrının tükenmeye başladığı bir noktada, vatanı Endülüs'ü özlemeye başlamıştır. Ancak, yabancı bir yerde yaşadığı hasret, zorluklar ve yorgunluk kaybolmuş hissine kapılmasına neden olmuştur. Şairin, yardım isteyerek Arap ve Acemlere çağrıda bulunması, çaresizliğini ve onu kucaklayacak bir topluluğa ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Ancak, "Karşılaştığı hiç kimseyi tanıyamadı" ifadesiyle, aslında kendisini tam olarak anlayacak birini bulamadığı izlenimi vermektedir. Şair, bu şiirde Endülüs'ü sadece fiziksel bir mekân olarak değil, aynı zamanda bir özlem ve hasretin sembolü olarak da kullanmaktadır. Endülüs, bir vatanı temsil ederken, aynı zamanda umudu ve geri dönme arzusunu da simgelemektedir. Bu nedenle, şiir, bir yandan acı dolu bir özlemi anlatırken, diğer yandan da umut ve direnci temsil etmektedir.

³³ Makkarî, *Nefhu't-ṭîb*, 2/95.

Şair İbn Sa'îd el-Mağribî el-'Ansî, gurbette karşılaştığı zorlukları anlatırken, Endülüslülere gurbete çıkmamaları konusunda uyarılarda bulunmuştur:³⁴

يَا أَجْبَائِ اسْمَعُوا بَعْضَ الَّذِي
يَتَلَقَّاهُ الطَّرِيدُ الْمُعْتَرِبُ
وَلْيَكُنْ زَجْرًا لَكُمْ عَنْ غُرْبَةٍ
يَرْجِعُ الرَّأْسُ لَدَيْهَا كَالذَّنْبِ
وَاحْمِلُوا طَعْنًا وَضَرْبًا دَائِمًا
فَهُوَ عِنْدِي بَيْنَ قَوْمِي كَالضَّرْبِ

*Ey dostlarım! Kovulmuş olan gurbetçinin,
Şu (perişan) haline kulak verin.*

*Bu halim, sizi gurbetten alıkoyan bir ibret olsun,
Yoksa baş iken gurbette kuyruk gibi olursun.*

*Düşmana karşı şiddetle savunun vatanınızı
Sanki baldır halkımın arasında savunmak vatanı.*

Şair bu şiirinde, “Ey dostlarım! Kovulmuş olan gurbetçinin, şu (perişan) haline kulak verin.” diyerek, gurbet yaşamının zorluğu konusunda önemli uyarılarda bulunmuştur. “Bu halim, sizi gurbetten alıkoyan bir ibret olsun.” sözüyle vatanlarını terk etmemeleri konusunda uyarırken, “Gurbette kuyruk gibi olursun” ifadesi, gurbetin insanı sıradan bir kişi haline getirebileceğine işaret etmiştir. Şair, son iki dizede ise “Düşmana karşı şiddetle savunun vatanınızı, sanki baldır halkımın arasında savunmak vatanı.” ifadeleriyle halkın arasında düşmana karşı vatanı savunmanın gurbete düşmekten çok da tatlı olduğunu belirterek, Endülüslülere gurbete çıkmak yerine birlik ve beraberlik içinde vatanları için mücadele etmeye teşvik etmiştir.

Sonuç

Arap edebiyatında özlem temasının en fazla işlendiği yer Endülüs'tür. Endülüs'te özlem temasıyla ilgili ilk şiir nazmeden kişi, Endülüs Emevî devletinin kurucusu Abdurrahman ed-Dâhil'dir. Abdurrahman ed-Dâhil, Endülüs'te her türlü imkâna sahip olmasına rağmen Doğu'ya giden bir kervan gördüğünde memleketi Şam'ı ve orada bulunan dost ve akrabalarını hatırlamış, memleketine ve onlara olan özlemine etkileyici ve duygusal ifadelerle dile getirerek özlem şiirleriyle ilgili kendisinden sonra gelen Endülüslü şairlere öncülük etmiştir. Endülüs'te özlem şiirleri, ilk ortaya çıktığı dönemde genellikle Doğu'ya duyulan özlemi ifade etmek için yazılmıştır. Ancak zamanla, Endülüs'ün vatan olarak benimsenmesiyle birlikte, özlem şiirleri kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. Bu kimlik, Endülüs'ün özgün kültürü, coğrafyası ve tarihinden beslenen duygu ve düşüncelerle şekillenmiştir.

³⁴ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/95.

Endülüslü şairlerin şiirlerinde özlem duygusu; vatan özlemi, aile özlemi, arkadaş özlemi, sevgiliye özlem ve gurbetten şikâyet şeklinde sıralanabilecek beş ana temada yoğunlaşmıştır. Endülüslü şairler Mülûkû't-tavâif döneminden itibaren baş gösteren siyasî ve sosyal şartlar nedeniyle özlem temasına yoğun bir ilgi göstermişler ve sürekli olarak Arap şiirine kazandırdıkları örnekler sayesinde gerek nitelik, gerek nicelik, gerekse gerçek duyguları yansıtması bakımından doğulu şairleri geçmiştir. İbn Zeydûn, Ebu'l-bekâ' er-Rundî ve Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb gibi pek çok Endülüslü şairin divanlarından anlaşıldığı üzere Endülüslü şairler genel olarak özlem temasını müstakil olarak ele almışlardır.

Özlem ve gurbet temasını işleyen şairler için Endülüs'ün büyüleyici doğası, daima duyguları tetikleyen ve şiirlerine ilham veren en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Şairler, doğanın kollarında yaşadıkları anıları ve keyifli zamanları asla unutmamışlar, ifade etmek istedikleri özlem duygularını çoğunlukla tabiatla sentezlemeyi tercih etmişlerdir. İbn Zeydûn'un Vellâde bintü'l-Müstekfî için yazdığı şiirinde görüldüğü gibi bazen de doğadaki tabiat unsurlarını ete kemiğe büründürerek kişileştirme sanatına başvurmuşlardır.

Endülüs özlem şiirlerinde dikkat çeken bir başka bir husus ise şairlerin gençliklerine göndermede bulunmalarındır. Bu göndermeler, şairin kişisel deneyimlerini ve duygularını Endülüs'ün sembolik anlamlarıyla birleştirerek şiirin içsel zenginliğini artırmakta ve okuyucuya daha güçlü bir duygu aktarımı sunmaktadır. Bu nedenle, Ebu'l-bekâ' er-Rundî ve İbn Hafâce gibi bazı şairler, özlem temasını işledikleri bazı şiirlerinde gençliğe göndermelerde bulunarak, geçmişlerini gençlikleriyle özdeşleştirmişlerdir. Hayatlarının en parlak günlerini gençlik yıllarında yaşamaları, bunun ardındaki temel neden olarak görülmüştür.

Son olarak Endülüslü şairlerin şiirlerinde yankılanan hasret, özlem ve ayrılık duyguları, Müslüman hâkimiyeti altındaki dönemde yaşanan deneyimleri ve toplumsal dokuyu yansıtmaktadır. Şairlerin bu duyguları şiirlerinde işlemesi, sadece edebi açıdan değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel açıdan da büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça/References

- ‘Abbâs b. Mirdâs es-Selemî. *Dîvân*. thk. Yahyâ el-Cebbûrî. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1991.
- Araz, Mehmet Ali Kılay. “İbn Zeydûn’un Şiirlerinde Vellâde İmajı”. *Turkish Studies* 14/2 (2019), 199-2018. 10.29228/TurkishStudies.22786
- ‘Atîk, ‘Abdul‘azîz. *el-Edebu’l-Arabî fi’l-Endelus*. Beyrut: Dâru’n-Nehdati’l-Arabiyye, 1976.
- Aydin, Menekşe. *Endülüs Arap Edebiyatında Kadın Şairler: Vellâde Bint Müstekfi-Billâh Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Balâfrîj, Ahmed - Halife, Abdulcelîl. *el-Edebu’l-Endelusî*. Tatvan-Mağrib: Matba’atu’l-Vahdeti’l-Mağribiyye, 1941.
- Buflâka, Seyfu’l-İslâm. “el-Ġurbetu ve’l-Ĥanîn fi’n-Naşşi’ş-şiri’l-Endeleusî beyne’s-Sâbit ve’l-Muteğayyir”. *Mecelletu Buhûsi Câmi’ati’l-Cezâyir* 2/9 (Haziran 2016), 68-89.
- Çiftçi, Faruk. *Endülüs Arap Edebiyatı -Hilafet Dönemi-*. Konya: Dâru’l-Mirkât, 2022.
- Dâye, Muhammed Rıdvân. *Fi’l-Edebi’l-Endelusî*. Dimaşk - Beyrut: Dâru’l-Fikr - Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, 2000.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyat Tarihi I Cahiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2009.
- Göçemen, Yakup. “Mahmûd Sâmî el-Bârûdî’nin Şiirinde Özlem”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2020), 167-202. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.768687>
- Halilî, Mehâ Rûhî İbrâhim. *el-Ĥânîn ve’l-ğurbe fi’ş-şiri’l-Endelusî “aşru siyâdeti Ġrnata”*. Nablus: Câmi’atu’n-Necâhi’l-Vataniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- İbn Hallikân, Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü’l-a’yân*. thk. İhsân ‘Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1900.
- İbn Hafâce el-Endelusî. *Dîvân*. thk. ‘Umer Fârûk et-Tabbâ. Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1994.
- İbn Zeydûn. *Dîvân*. thk. Yusuf Ferhât. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 2. Basım, 1994.
- İbnü’l-Hatîb, Lisânüddin. *Dîvânü Lisânüddin İbni’l-Ĥatîb*. thk. Muhammed Miftâh. 2 Cilt. b.y.: Dâru’s-Sekâfe, 1989.

-
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- İbnü'z-Zekkâk el-Belensî. *Dîvân*. thk. Afife Mahmud Dirânî. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.
- İsa, Fevzi. *eş-Şiru'l-Endelusî fî 'Aşri'l-Muvaahhidîn*. İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 2007.
- İshakoğlu, Ömer. "Endülüs Arap Edebiyatının Gelişmesinde Kadın şairlerin Rolü". *Nüşa* 47 (2017), 149-172.
- Luhaydân, Nâsır Hamûd. "el-Ĥânîn ve'l-ğurbe fi'ş-şiri'l-Endelusî". *Mecelletu Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabîyyeti'l li'l-Benât bi-Demenhûr* 4/4 (2019), 462-512.
- Makkarî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-ţîb*. thk. İhsân 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.
- Meşe, Ramazan. "Endülüs Şiirinde Doğu'ya Özlem". *Artuklu Akademi* 9/1 (Haziran 2022), 23-38. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1052501>
- Özel, Harun. "Endülüs Şiirinde Peygamber Methiyeleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 621-645. <https://doi.org/10.18505/cuid.1139450>
- Özel, Harun. *Endülüs Şiirinde Zühhd*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Râkîb, 'Ümeriye - Hayre, Eslâ. *Teymetu'l-ğurbe ve'l-ĥanîn fi'ş-şiri'l-Endelusî İbn Ĥâtîme unmunzecen*. Cezayir: Mevlâye et-Tâhir Üniversitesi, Lisans Tezi, 2018.
- Rîh, Muhammed Huveydâ. "Şûretu'l-ĥanîn fî şiri İbn Zeydûn dirâsetun fenniyye". *Girga Arap Dili Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi* 5/21 (2017), 4445-4502.
- Şuceyrî, Muhammed 'Âdil Muhammed. "eş-Şevk ve'l-ĥanîn tecelliyen li't-tabîri'n-nefsî fî şiri resâi'l-müdüni'l-Endulusiyye". *Mecelletu'l-Fârâbî li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 2/2 (2023), 170-184.
- Uzunyaylalı, Muhammet Emin. *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.